

ИҚТИСОДИЙ КАТЕГОРИЯ СИФАТИДА ИНСОН КАПИТАЛИНИНГ МОҲИЯТИ ВА УНДА ТАЪЛИМНИ ҶҶРНИ

Бабаджанова Малика Рузимовна

ТДИУ. мустақил изланувчиси

+99891-519-07-75

malikababajanova2021@gmail.com

Аннотация: мақолада инсон капитали моҳияти турли ижтимоий-иқтисодий, ишлаб чиқариш, мулкый, шахсий, тақсимлаш, институтционал, ижтимоий, тақрор ишлаб чиқариш ёндашувларидан фойдаланиб унинг мазмуни ва унда таълимнинг ўрни очиб берилган. Инсон капитали категорияси ижтимоий-иқтисодий тадқиқотларнинг мураккаб тизимли-таркибий объекти бўлиб ҳисобланади. Инсон капитали, ёлланма ходимга иш ҳақи шаклида, иш берувчига фойда шаклида ва давлатга солиқ шаклида даромад келтиради. Шунинг учун инсон капитали иқтисодий категория сифатида ёлланма ходим, иш берувчи ва давлат ўртасидаги меҳнат потенциали ва улар ўртасидаги даромадларни тақсимлаш бўйича амалга оширилган иқтисодий муносабатларни ифодалайди.

Калит сўзлар: инсон капитали, ишчи кучи, ишлаб чиқариш, мулкый, шахсий, тақсимлаш, институтционал, ижтимоий, тақрор ишлаб чиқариш, таълим, қобилият, кўникма, билим, туғма қобилият, билимлар иқтисодиёти.

СУЩНОСТЬ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА КАК ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КАТЕГОРИИ И РОЛЬ ОБРАЗОВАНИЯ

БАБАДЖАНОВА МАЛИКА РУЗИМОВНА

ТГЭУ. Исследователь

+99891-519-07-75

malikababajanova2021@gmail.com

Аннотация: в статье раскрывается сущность человеческого капитала с использованием различных социально-экономических, производственных, имущественных, личностных, распределительных, институциональных, социальных, воспроизводственных подходов к его содержанию и месту в нем образования. Категория человеческого капитала представляет собой сложный структурный объект социально-экономического исследования. Человеческий капитал приносит доход работнику в виде заработной платы, работодателю в виде прибыли и государству в виде налогов. Следовательно, человеческий капитал как экономическая категория представляет собой экономические

отношения между работником, работодателем и государством по трудовому потенциалу и распределению доходов между ними.

Ключевые слова: человеческий капитал, труд, производство, собственность, личная, распределение, институциональная, социальная, воспроизводство, образование, способности, умения, знания, врожденные способности, экономика знаний.

THE ESSENCE OF HUMAN CAPITAL AS AN ECONOMIC CATEGORY AND THE ROLE OF EDUCATION

BABAJANOVA MALIKA RUZIMOVNA

TSUE. independent researcher

+99891-519-07-75

malikababajanova2021@gmail.com

Abstract: the article reveals the essence of human capital using various socio-economic, industrial, property, personal, distributive, institutional, social, reproductive approaches to its content and the place of education in it. The category of human capital is a complex structural object of socio-economic research. Human capital brings income to the employee in the form of salary, to the employer in the form of profit and to the state in the form of taxes. Therefore, human capital as an economic category represents the economic relations between the employee, the employer and the state on the labor potential and the distribution of income between them.

Keywords: human capital, labor, production, property, personal, distribution, institutional, social, reproduction, education, abilities, skills, knowledge, innate abilities, knowledge economy.

Кириш.

Мамлакатимизда “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси”да жаҳон миқёсидаги мураккаб жараёнларни ва мамлакатимиз босиб ўтган тараққиёт натижаларини чуқур таҳлил қилган ҳолда кейинги йилларда «Инсон қадри учун» тамойили асосида халқимизнинг фаровонлигини янада ошириш, иқтисодиёт тармоқларини трансформация қилиш ва тадбиркорликни жадал ривожлантириш, инсон ҳуқуқлари ва манфаатларини сўзсиз таъминлаш ҳамда фаол фуқаролик жамиятини шакллантиришга қаратилган тадқиқотлар олиб бориш долзарб эканлигини таъкидлаб ўтилган. Олий таълим тизими инсон капиталини такомиллаштиришда ҳамда давлатнинг рақобатбардошлигини оширувчи муҳим дастакдир. Бу ҳақда мухтарам Президентимиз қуйидагиларни таъкидлаб ўтдилар: “Таълим сифатини ошириш – Янги Ўзбекистон тараққиётининг яқкаю ягона тўғри йўлидир” [1]. Шу

муносабат билан иқтисодий категория сифатида инсон капиталининг концептуал асослари, ижтимоий-иқтисодий, ишлаб чиқариш, мулкый, шахсий, тақсимлаш, институтционал, ижтимоий, такрор ишлаб чиқариш ёндашувларидан фойдаланиб унинг мазмуни ва ижтимоий шакли ўртасидаги мувофиқлиги, жамғарилиши ҳисобидан такомиллашуви очиб бериш долзарб аҳамиятга эга.

Илмий муаммонинг қўйилиши.

Инсон капитални тадқиқ этишининг назарий жиҳатлари ва унда таълимнинг ўрни масалалари куйидаги хорижлик олимлар Ж. Бен-Порет, А. Маршал, Л.Туро, Сакайя Т., Дайзард У., Г. Бекер ва Т. Шульц томонидан ривожлантирилган.

Рус олими И.Т. Корогодин инсон капитали моҳиятининг концептуал асосларини очиб бериб, қачонки хар бир инсон ўз капиталининг эгаси бўлса, ва ушбу капиталнинг сифатини яхшилаш ва такомиллаштириш орқали даромад олиш ва уни кўпайтиришдан манфаатдор бўлади[3].

Замонавий инсон капитали назариясининг асосчиси Т. Шульц инсон томонидан қўлга киритилган, тегишли инвестициялар ҳисобига такомиллаштирилган, кучайтирилган ва ривожлантирилиши мумкин бўлган қимматли қобилиятларини биз инсон капитали деб атаймиз дейди[4].

Ўзбекистонлик иқтисодчи олимлардан Г.Қ. Абдурахмонова ва С.А.Бозорова хулосаларига кўра инсон капитали объектининг таркибий тузилиши куйидаги: таълим капитали, шу жумладан умумий ва махсус билимлар; иш жойида ўқитиш капитали; соғлиқни сақлаш капитали; даромад келтириш мумкин бўлган иқтисодий аҳамиятга эга маълумотларга эга бўлиш; ишчининг харакатчанлигини таъминловчи миграция капитали; меҳнат фаолиятини рағбатлантириш каби таркибий элементларни"[5] ўз ичига олади. Юқорида келтирилган тадқиқотларга асосланган холда, инсон капиталининг сифат белгиси - бу инсон капитали сифатининг таркибини ташкил этувчи алоҳида элементларга бирлаштирилиши мумкин бўлган ўзига хос хусусиятлар тўпламидир.

Тадқиқот методологияси.

Мақолада диалектик, тизимли, интеграл ва синергетик ёндашувлар, иқтисодий, мантикий, илмий абстракция, таҳлил ва синтез, иқтисодий жараёнлар ва тизимларни моделлаштириш, индукция ва дедукция, қиёслаш, умумлаштириш, гуруҳлаш ва график усулларидан фойдаланилади.

Асосий таҳлил ва натижалар

Бугунги кунда инсон капитали ҳақидаги иқтисодий билимлар муайян тадқиқот мақсадларига эришиш учун турли услубий йўналишлар ва асослардан фойдаланишни ўзига олади. Шу сабабли биз ҳам инсон капиталини тадқиқ этишда ижтимоий-иқтисодий, ишлаб чиқариш, мулкый, шахсий, тақсимлаш,

институционал, ижтимоий, такрор ишлаб чиқариш ёндашувларидан фойдаланамиз. Рус олими И.Т. Корогодин инсон капитали моҳиятининг концептуал асосларини очиб бериб, "инсон капитали ижтимоий-меҳнат тизимининг иқтисодий категорияси деб асослайди. Ушбу категория, биринчи навбатда, ижтимоий-иқтисодий ва ижтимоий-меҳнат муносабатларини ўз ичига олган иқтисодий муносабатлар тизимини ифодалайди. Уларнинг асосини шахсий ва хусусий мулккий муносабатлар ташкил қилади. Унинг хулосаларига кўра кўра, инсонда ўз қобилиятларига нисбатан шахсий мулккий муносабатлар вужудга келади.

Инсон капитали иқтисодий категория сифатида бирламчи (индивидуал қобилиятларни, шахсий хусусиятларни, орттирилган кўникма ва малакаларни шакллантириш) ва иккиламчи (хўжалик юритувчи субъектлар ва умуман жамиятнинг инновацион ривожланишига кўмаклашиш) ижтимоий такрор ишлаб чиқариш жараёнида ривожланаётган ижтимоий-иқтисодий муносабатларнинг органик бирлигини ифода этади[7].

Инсон капитали – бу ишчи кучи мавжудлигининг институционаллаштирилган ижтимоий-иқтисодий шакли бўлиб, ижтимоий қадрият сифатида ҳаракат қилади ва уни шакллантириш, такомиллаштириш, жамғариш ва фойдаланиш билан боғлиқ муносабатлар тизимини ифодалайди[8]. Институционал ёндашувдан фойдаланган ҳолда, муаллиф инсон капиталининг моҳиятини нафақатгина оддий даромад оқимини ҳаракатга келтирадиган қиймат сифатида, балки мавжуд институционал тизимда шаклланиш ва фойдаланиш векторини белгиладиган ижтимоий қиймат сифатида кўриб чиқади. Инсон капитали бу – унинг эгалари ва буюмлашган капитал эгалари ўртасида, уларни ижтимоий такрор ишлаб чиқариш жараёнига жалб этиш ва даромад олиш мақсадида, инсон капиталини шакллантириш, ривожлантириш ва такомиллаштириш жараёнида улар ўртасида юз берадиган ижтимоий-иқтисодий муносабатлар мажмуидир.

Инсон капиталининг моҳияти ижтимоий ўзаро таъсирлар орқали ифодалаш мумкин. Профессионал фаолиятда меҳнат субъектини шакллантириш жараёнида инсон капитали қобилиятларини яратиш ва уни сарфланиши, тақсимланиши, ресурсларни олиш ва улардан фойдаланиш бўйича алоҳида индивидлар ўртасидаги муносабатларни ифодаланади. Шундай қилиб, ижтимоий ёндашув ёрдамида инсон капиталининг моҳияти ижтимоий-меҳнат, касбий фаолият соҳаларда ижтимоий муносабатлар орқали кўриб чиқилади.

Инсон капитали иқтисодий категория сифатида ижтимоий-иқтисодий тизимни ифода этади. Ушбу тизимда учта: субъект, объект ва субъектлар ўртасида маълум бир ёки бошқа объект тўғрисида вужудга келадиган муносабатлар асосий элемент сифатида мавжуд бўлади. Ушбу иқтисодий

категориянинг объекти инсон капиталининг ўзидир, унинг моддий мазмунини, шу жумладан ўз касби, малакаси, энергиясини, маънавий кучларини ва бошқаларни тавсифловчи шахснинг билими, кўникма, тажриба ва бошқа қобилиятлари ялпи тўпламидир. Иқтисодий категория сифатида инсон капитали субъектларига, биринчи навбатда, ушбу капитал эгаларининг ўзлари – тадбиркорлар, ёлланма ишчилар, шунингдек, инсон капиталининг такрор ишлаб чиқарилишини таъминлайдиган хўжалик юритувчи субъектлардир (уй хўжаликлари, фирмалар, давлат киради).

Биз ушбу иқтисодий категориянинг унинг икки таркибий қисмини, бир бутунлиги сифатида унинг икки томони: моддий – буюмлашган ва ижтимоий томони сифатида такрор ишлаб чиқарилади деган хулосага келдик. Инсон капиталининг моддий-буюмлашган томони унинг мазмунини ташкил қилади ва инсон капиталининг ижтимоий томони унинг ижтимоий шакли сифатида намоён бўлади. Моддий-буюмлашган ва инсон капиталининг ижтимоий шаклини тўлиқ тадқиқ этиш учун бир қатор илмий тамойиллар зарур. Бу ерда тизимлилик тамойилини, такрор ишлаб чиқаришнинг мазмуни ва ижтимоий шакли ўртасидаги мувофиқлик тамойилини, такрор ишлаб чиқариш босқичларини кетма-кетлиги тамойилини ва мулкый муносабатларни оддийдан кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришга ривожланиб ўтиши тамойилини жорий этиш мумкин.

Инсон капиталининг таркибий элементлари тўғрисида турли хил фикрлар мавжуд. Ички меҳнат бозорида инсон капиталининг ҳаракатини тадқиқ этган Абдурахмонова Г.Қ. ва Бозорова С.А. хулосаларига кўра инсон капитали объектининг таркибий тузилиши қуйидаги таркибий элементларни ўз ичига олади:

- Таълим капитали, шу жумладан умумий ва махсус билимлар;
- Иш жойида ўқитиш капитали (малака, кўникма, иш тажрибаси);
- Соғлиқни сақлаш капитали;
- Даромад келтириш мумкин бўлган иқтисодий аҳамиятга эга маълумотларга (масалан, нархлар ёки даромадлар тўғрисида) эга бўлиш;
- Ишчининг ҳаракатчанлигини таъминловчи миграция капитали;
- Меҳнат фаолиятини рағбатлантириш.

Биз ишчи кучи инсон капиталига энг яқин иқтисодий категория деган хулосани қўллаб қуватлаймиз. Инсон капитали тушунчаси билан юқоридаги тушунчаларни ўзаро таҳлил қиладиган бўлсак, масалан инсон капитали тушунчасининг негизини ишчи кучи, жисмоний ва ақлий қобилиятлари ташкил этади[10].

"Таълимга инвестициялар-бу келажакда меҳнат унумдорлигини оширишни назарда тутадиган ва қўшимча равишда улар маълум бир шахс билан боғлиқ бўлган ресурсларнинг бир марталик харажатларидир. Капиталнинг

бошқа шакллариға киритилган инвестициялар билан таққослаганда, ушбу турдаги инвестициялар инсон ва умуман жамият нуқтаи назаридан энг фойдали ҳисобланади, чунки у ҳажм ва вақт жиҳатидан етарлича муҳим иқтисодий ва ижтимоий самарани беради.

Инсон капитали-бу инвестициялар ҳисобига шаклланган ва такомиллашган индивиднинг ялпи ишлаб чиқариш қобилиятлари, шахсий хусусиятлари ва мотивациялари йиғиндисини тавсифловчи, уларга тегишли бўлган мулк сифатида, иқтисодий фаолиятда фойдаланилганда, меҳнат унумдорлигининг ўсишига ҳисса қўшадиган ва шу билан эгасининг даромадини (иш хақи) ва миллий даромади ўсишига таъсир қилувчи иқтисодий категория.

Эндоген ўсиш назариясида (америкалик иқтисодчилар П.Ромер, Р.Лукас ва бошқалар) узоқ муддатли даврда технологик тараққиёт иқтисодий ўсишнинг ягона сабаби ҳисобланмайди. Улар иқтисодий ўсиш сифати даражаси инсон капиталининг сифатиға, инсон капиталини такомиллаштиришға таълим, соғлиқни сақлаш ва ҳоказо омилларға боғлиқлигини илмий асослашди[13].

Профессор Қ.Х.Абдурахмоновнинг фикрича, “Инсон капиталини аҳамияти табиий ресурслар, моддий бойлик ва воситаларға қараганда юқорироқдир”[15]. Шунинг учун инсон капитали иқтисодий ўсиш ва самарадорликнинг асосий омилдир.

Хулоса ва таклифлар

1. Инсон капитали ва ишчи кучи ўртасида умумийлик ва фарқ мавжуд. Улар бир-бириға ўхшашки, чунки улар ўз ташувчисидан ажралмасдир, бу ишлаб чиқарувчи шахс моҳиятининг бирлигини англатади ва умумий субстанционал асос – инсоннинг ишлаш қобилиятиға эгалигидир.

2. Инсон капитали-бу инвестициялар ҳисобига шаклланган ва такомиллашган индивиднинг ялпи ишлаб чиқариш қобилиятлари, шахсий хусусиятлари ва мотивациялари йиғиндисини тавсифловчи, уларга тегишли бўлган мулк сифатида, иқтисодий фаолиятда фойдаланилганда, меҳнат унумдорлигининг ўсишига ҳисса қўшадиган ва шу билан эгасининг даромадини (иш хақи) ва миллий даромади ўсишига таъсир қилувчи иқтисодий категория.

3. Таълим соҳасида глобаллашув жараёнларини икки тенденция шаклида намоён бўлмоқда. Бир томондан, таълимнинг глобаллашуви жараёни натижасида миллий олий таълим тизимларининг ўзаро ҳамкорлиги ва бир-бириға қўшилиши билан тавсифланади. Бошқа томондан, глобал таълимни шаклланиш жараёни юз бермоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. Т.// Халқ сўзи, 2022 йил 21 декабрь.
2. Fisher I. Senses of Capital / I. Fisher // Econ. J., VII (June, 1897). – P. 201-202; Fisher I. The Nature of Capital and Income / I. Fisher. – London : Macmillan & Co., 1927. – P. 51-52.
3. Корогодина И.Т. Социально-трудовая система: вопросы методологии и теории / И.Т. Корогодина: монография. – М. : ПАЛЕОТИП, 2005. - С. 122.
4. Schultz T.W. Investments in Human Capital : The Role of Education and of Research / T.W. Schutz. – New York : Macmillan & Co., Free Press, 1971. – P. 26-28.
5. Абдурахмонова Г.Қ., Бозорова С.А. Инсон капитали иқтисодиёти. -Т.: Инновацион ривожланиш нашриёт матбаа уйи”, 2022. Б. 29.
6. Солодуха П.В. Институциональные основы воспроизводства человеческого капитала. Монография / П.В. Солодуха. – М. : Информационно-внедренческий центр «Маркетинг», 2004. - С. 36.
7. Бабаджанова М.Р. Инсон капиталини такрор ишлаб чиқаришда таълим хизматлари бозорининг ахамияти. (Монография). -Т.: “Инновацион ривожланиш нашриёт-батбаа уйи”, 2023, Б.14.
8. Беккер Г. Человеческий капитал (главы из книги). Воздействие на заработки инвестиций в человеческий капитал / Г. Беккер // США : экономика, политика, идеология. – 1993. - № 11. – С. 109 Vol. 98, No. 5, pp. 71—102.
9. Лукас Р.Э. Лекции по экономическому росту / Пер. с англ. Д. Шестакова. — М.: Издательство Института Гайдара, 2013. — С.288.
10. Абдурахмонов Қ.Х. Меҳнат иқтисодиёти. –Т.: Меҳнат, 2009. - Б.182.